

Türkiye'de DP'den AKP'ye Dış Politikada Değişenler ve Değişmeyenler - Ali Faik Demir

Demokrat Parti (DP) döneminden itibaren Batı blokunun bir üyesi olan Türkiye için uluslararası ilişkilerdeki Soğuk Savaş sürecinin bağlayıcı unsurları dış politikada belli bir sınırlılık yarattı. Bununla birlikte o yıllardan itibaren birçok sorun Türkiye'nin karşısına çıkmaya başladı. Bu sorunlar süregelirken kuşkusuz yeni sorun ve konular da arka arkaya gelmeye devam etti. Dış politika açısından değişmeyen konular ve buna yönelik politikaların yanında yeni ve değişen dış politika konularını da düşündüğümüzde 1960'lerden AKP dönemine kadar geçen dönemin analizi gerçekten düşündürücüdür.

27 Mayıs Darbesi olarak bilinen askeri darbe sonrasında Türkiye'nin gerek iç

gerek dış politikasında çok şey değişti. Türkiye’de demokrasinin kesintiye uğraması bir anlamda daha sonraki müdahalelerin de kapısını açtı. Kuşkusuz Soğuk Savaş sürecinde olunması, ilk aşamada dış politikada radikal ve köklü bir değişime neden olmadı. 1960 yılında gerçekleşen U-2 Krizi ABD ile SSCB mücadelesinde Türkiye’nin bir araç ya da müzakere konusu olmasına yol açtı.

DP döneminde ortaya çıkan ve yine aynı dönemde zmlenen Kıbrıs sorunu, bu yıllarda uzun zaman çözülemeyecek çok taraflı bir hal aldı. Kıbrıs her gün bir çatışma ve krizin yaşandığı bir alana dönüştü. Türkiye, bu gelişmeler karşısında bağımsız bir dış politika uygulama yolunu seçtiğinde ABD’nin sert tepkisiyle karşılaştı. Kuşkusuz daha sonrasında büyük etki yapan Johnson Mektubu hem o yıllara, hem de Türk-ABD ilişkilerine damgasını vurdu.

27 Mayıs sonrası Türk siyasal yaşamı birçok ilki yaşadı. Türkiye, ilk defa koalisyon hükümetleriyle tanıştı. İsmet İnönü liderliğinde birçok koalisyon hkmeti kuruldu. Sonunda Adalet Partisi (AP) tek başına iktidara geldi. 1960’ların ikinci yarısında DP’nin halefi görülen bir partinin tek başına iktidar olmasına rağmen ABD’ye mesafeli olunurken SSCB ile yakınlaşma çabalarına girişildi. 1969’da ABD ile imzalanan [Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması \(OSİA\)](#) o yıllarda yaşanan ciddi sorunların ardından gelecek için olumlu etki yaratan önemli bir gelişmeydi.

Soğuk Savaş yıllarında Türkiye için korkulu rüya olan SSCB ile 1960 başlarında olumlu adımlar atıldı. Ekim 1960’ta Türkiye Dışışleri Bakanı Sarper, Kruşçev ile bir araya geldi. Bu görüşme, 1939’daki Saraçoğlu-Stalin görüşmesinden sonraki bir ilkti. Söz konusu zirvenin ardından çok sayıda ikili teknik anlaşma imzalandı. 1960’lı yıllar boyunca iki taraftan da çok sayıda üst düzeyde ziyaret gerçekleştirildi.

1960 ile 1970 arasında Türkiye’nin gündeminde ağırlığı iç politika teşkil etti. Türkiye’nin Batı Bloğu içindeki önemi devam etti. ABD ile yaşanan krizlere rağmen ilişkiler kısmen rayında yürütüldü. Avrupa Ekonomik Topluluğu ve NATO ile ilişkilere de hassasiyet gösterildi. En büyük korkuyu teşkil eden SSCB, bu konumunu korudu ama Türkiye, Sovyetler ile ikili ilişki kurmayı, belli alanlarda bu

ülkeden yararlanmayı yani karşılıklı menfaat çerçevesinde dış politikasını uygulamayı başardı.

1970'li yıllar, gerek ülke içinde, gerek dışında çok sıkıntılı ve gergin geçen yıllardı. Petrol krizi tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de derinden etkiledi. Bu dönemde Arap dünyasıyla ilişkiler ön plana çıktı. Bu dönemin sonunda Rusya'nın 1979'da Afganistan'ı işgali ve İran Devrimi bölgesel boyutta kalmadı, bu iki krizin küresel ölçekte yansımaları oldu.

Bu dönem, Türkiye için askeri bir muhtırayla başladı. 12 Mart muhtırasından sonra uzun zaman seçilmiş bir hükümet kurulamadı. Tam kuruldu derken, bu sefer Türk dış politikasının en çözülemeyen konularından Kıbrıs yeni ve daha karmaşık bir hal aldı. 1974'te uzun yıllar tartışılacak olan Kıbrıs çıkarması gerçekleşti. Bu çıkarmanın ardından Türkiye için genel olarak birçok devlet ve örgütle ilişkilerde Kıbrıs bir ön koşul ya da engel teşkil etti. Söz konusu sorunun öncesinde ABD ile afyon ekimiyle ilgili ciddi bir kırılma ve gerginlik yaşandı. Üstüne Kıbrıs sorunu ve ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı silah ambargosu eklendiğinde dış politika dengesi ya da dengesizliği tam bir sarmal halini aldı.

Türkiye'de Kaos ortamı, ekonomik sorunlar, uluslararası ilişkilerin yeni ve değişen unsurları, iç-dış politika dengesizliği kısaca sorunlarla mücadele edecek istikrarlı ve güçlü hükümetlerin eksikliği "çok sorun, hiç çözüm" sonucunu doğurdu.

1980'li yıllar yine bir darbeyle başladı. Üstelik bu darbe sürecinden çıkış geçmiştekilerden daha uzun sürdü. Türkiye'nin bu yıllardaki en önemli politik figürü önce başbakan sonra cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'dı.

[Özal ile "birlikte aktif dış politika" deyimi sıkça kullanılmaya başladı.](#) Küresel ölçekte ciddiye alınmak isteyen Özal için ilk olarak Batı ile ilişkilerin kuvvetlenmesi gerekiyordu. Ekonomik politikaları etkinleştirmek ve liberal açılımlar Türkiye'nin değişimi ve güçlenmesi için stratejik önemde kabul ediliyordu. Avrupa Topluluğu ile yeniden yakınlaşma ve üyelik sürecinin

hızlandırılması bu yıllarda başladı. Avrupa Konseyi ile ilişkiler özellikle darbe sonrası süreçten etkilendi, insan haklarıyla ilgili ihlaller büyük gerginlikler yarattı. Bu çerçevede Türkiye önemli adımlar attı ve Avrupa Birliği (AB) ile uyum adına büyük gelişmeler yaşandı. AB ve ABD ile ilişkiler açısından bir başka öne çıkan konu ise 1983'te bağımsızlığını ilan eden KKTC oldu. Türkiye'nin dış politikasında bu aşamadan sonra BM Genel Sekreterlerinin adıyla anılacak planlar (Cuellar Planı, Gali Planı, Annan Planı) tartışılmaya başlandı. Kıbrıs'ın yeni bir boyut almasının yanında Yunanistan ile söz konusu yıllarda inişli çıkışlı zeminde politikalar yürütüldü. Ege Adaları'nın silahlandırılması ile beliren Limni sorunu, sonrasında kıta sahanlığı bunalımı bağlamında Ege'de yaşanan gerginlikler ve olumlu olarak da krizler sonrasında Türkiye ve Yunanistan arasında diyalog kurulmasını sağlayan Davos süreci öne çıkan gündem maddeleriydi.

Türkiye'nin batısından gelen ve o yıllara damgasını vuran en önemli sorunlardan biri de kuşkusuz Bulgaristan'dan gelen Türklerdi. Todor Jivkov'un azınlıklara yönelik politikaları dünya gündeminde yer almasına rağmen gereken tepki gösterilmedi. 1989'da Bulgaristan'daki Türk azınlığı göçe zorladı. Birkaç ay içinde Türkiye'ye gelenlerin sayısı 300.000'e ulaştı. Bu zorunlu göç, 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yaşanan en büyük nüfus hareketiydi.

Özal dış politika hedefini açıkça şöyle dile getiriyordu: ABD ile ilişkiler daha yakın olacaktı. Bu dönemde özellikle Orta Doğu ile ilişkilere bağlı şekilde "Çevik Kuvvet" ön plana çıktı. Paralel olarak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın (SEİA) uzatılması bir süre tartışıldı ve ancak 1987'de karşılıklı imzalar atıldı. Ekonomik ilişkiler her zaman olduğu gibi yine önemini korudu. Özal için ABD ile ilişkiler, her sorunun çözümü için bir anahtar gibi görülüyordu. DP döneminden sonra tekrar güçlü bir Batıcılık özellikle de Amerikancılık rüzgârı bu yıllarda esmeye başladı.

Türkiye'nin komşu olduğu süper güç olan SSCB ile ilişkiler sözü edilen dönemde farklı bir düzleme oturdu. Özellikle 1985 sonrasında Gorbaçov'un liderliğinde hızlı bir değişim yaşanan Sovyetler ile ilişkilere 1980'li yıllarda iki yeni konu girdi. İlk olarak 18 Eylül 1984'te imzalanan Doğal Gaz Anlaşması ve 1988'den başlayarak Sovyet pazarına giren Türk taahhüt şirketleri ile Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir

açılım gerçekleşti.

Özal, küresel ölçekte etki yaratabilmek için bölgesel liderliğin önemli olduğunu düşünüyordu ve bu perspektifte dış politikalar oluşturdu. Kuşkusuz hedefleri için ilk ve en stratejik bölge Orta Doğu'ydu. Komşu olunan bu bölgede yıllarca süren bir savaş yaşanıyordu. Ayrıca İsrail ile Arap Dünyası arasındaki gerginlik sürüyordu. Bu dönemde Türkiye, İran-İrak savaşında dengeli bir politika izlemeye çalıştı. Bu savaşın dışında 80'li yıllarda bir iç sorun olarak başlayan daha sonra bir dış politika boyutu da alan PKK konusu gündeme düştü. Özellikle Suriye ile ilişkilerde uzun yıllar PKK sorunu ciddi bir yer tuttu.

Orta Doğu ile ilişkiler açısından "su sorunu" en temel ve kilit konulardan biri oldu. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile başlayan bölgesel kalkınma projesi Orta Doğu'da büyük tartışma yarattı. Güneydoğu Anadolu bölgesine yapılan büyük yatırım, barajlar ve hidroelektrik santralleri Suriye ve Irak'ı tedirgin etti. Suyun paylaşımının *casus belli* sayıldığı bölgede özellikle Fırat-Dicle havzasında Türkiye'nin attığı her adım bir tehdit olarak algılandı. Her aşamada Arap Birliği de Türkiye'yi eleştirdi. Özal'ın 1987'deki Şam ziyareti ve Esad ile su paylaşımı için yaptığı geçici anlaşma kısa vadeli bir rahatlama yarattı ama sonuç alınmasına yetmedi. Türkiye'nin bölgesel güç olmasını isteyen Özal, suyun çok hayati olduğu düşüncesiyle "Barış Suyu Projesi"ni geliştirdi. Ayrıca Manavgat'tan bölgeye su satmak için görüşmeler yaptı. Türkiye açısından su kaynakları Orta Doğu ile ilişkilerinde bir anahtar niteliğindedir.

1990'lı yıllara gelindiğinde Soğuk Savaş'ın bitişi ile önemli bir tarihsel kırılma yaşandı. Artık tüm dengeler ve politikalar değişmek üzereydi. Neyin korunacağı neyin değişeceği sorusu her alanda geçerliydi. Soğuk Savaş'ın bitişi Türkiye açısından önemli bir geçiş ve değişim sürecini başlattı. Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu, hükümetin Demirel liderliğinde bir koalisyon tarafından yürütüldüğü 90'ların ilk yarısında iç politikada olduğu gibi dış politikada da erkler arasında bir rekabet yaşanmaktaydı. Dış politikanın patronu kim ve kimin politikaları uygulanacak tartışması gündemde sıklıkla yer aldı.

90'lı yıllar dış politikada çok büyük kırılmalar ve değişimlere yol açtı. Söz konusu dönemi Türk dış politikasında endişe, değişim, arayış ve açılım sözcükleriyle tanımlayabiliriz. Endişe vardı çünkü Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Doğu Bloku dağıldı, SSCB tehdidi ortadan kalktı. Batı Blokunun doğu kanadını koruyan Türkiye eski tehditlerin sona ermesi ile stratejik önemini yitirecek miydi? İşte bu ve benzeri endişeler diğer devletler gibi Türkiye'de de ciddi bir değişim sürecini başlattı. Yeni konjonktür, yeni bir bakış açısı ve vizyon gerektiriyordu. Değişim zorunluluğu, arayışı mutlak hale getirdi. Yeni dönemde sadece kayıp yoktu. Tam tersine çeşitlenen ve zenginleşen uluslararası ortam birçok seçenek sunuyordu. Tek yapılması gereken bunları doğru şekilde değerlendirmektir.

Bu dönemde Orta Doğu, Türkiye açısından büyük bir sorun yaratmakla birlikte yine dünyaya sesini ve etkisini duyurması bakımından değerli bir araç görevi gördü. İran-İrak savaşının bitmesinin ardından Saddam Hüseyin'in 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i ilhakıyla, uluslararası toplum birbirine girdi. Cumhurbaşkanı Özal bu süreçte etkin bir rol oynadı. ABD Başkanı Bush ile Özal'ın fikir paylaşımı sözü edilen yıllarda Türkiye'de gurur vesilesi oldu. Irak'taki kriz, Kürt sorununu Türkiye için farklı bir boyuta getirdi. Uçuşa yasak bölge uygulaması ve Çekiç Güç hem iç hem dış politika gündeminin hararetli tartışmalarından biri oldu. Bu çerçevede Irak'ın kuzeyindeki Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) Türkiye'nin dış politikasında gergin ve zor bir sürece sebebiyet verdi. Barzani ve Talabani'nin ziyaretleri ve politikaları önemli tartışmalar yarattı. Aynı dönemde Suriye ile ilişkiler PKK yüzünden gitgide gerginleşiyordu. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartılması talebi iki ülkeyi savaşın eşiğine getirdi. Nihayet 1998'de imzalanan Adana Mutabakatı ve buna bağlı olarak Öcalan'ın 9 Ekim 1998'de sınır dışı edilmesi ile gerginlik sonlandırıldı.

Körfez Savaşı dışında Türkiye İsrail-Filistin barış görüşmelerinde de aktif rol oynamak istedi. "Oslo Süreci" yerine bu zeminin Türkiye olması hedeflendi ancak arzulanan sonuca ulaşamadı. Türkiye geçmişten beri Filistin konusuyla ilgilenmekle birlikte bu yıllardan sonra daha aktif bir tutum sergiledi.

Doğal olarak SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye için tarihi fırsat Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine yönelik olarak görüldü. Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk

Dünyası kurma hayalleri politik gündemin ilk sıralarında yer aldı. Mart 1992'de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tüm Türki Cumhuriyetleri ziyaret etti. Ardından Başbakan Demirel Orta Asya gezisi gerçekleştirdi. İlk aşamada bu bölgeye yönelik olarak batılı devletler de Türkiye'nin lider ve model olmasını desteklediler. Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ilk defa Ekim 1992'de yapıldı. 90'lı yılların başında her alanda iş birliği için yoğun çaba gösterildi. Türkiye, bu bölge üzerinde etkili olmak ve nüfuz sağlamak için girişimlerde bulundu.

Türkiye için Kafkasya ilk aşamada çok farklı bir konuma sahip oldu. Bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Güney Kafkaslardaki bağımsız ülkelerle komşu olan Türkiye, bölge devletleri için model bir ülke oldu. Azerbaycan Türkiye için en önemli stratejik ortak oldu. Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkışı sadece Azeri-Ermeni ilişkilerini etkilemekle kalmadı, aynı zamanda Türk dış politikasının da bir unsuru haline geldi. Eylül 1994'te imzalanan ve yüzyılın petrol anlaşması olarak değerlendirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı Projesi ise Türkiye'nin dış politikasında enerji koridoru olma hedefinin çıkış noktasıydı. 1998'de ise Ankara Deklarasyonu bir dönüm noktası oldu. Bu kapsamda ilk petrol sevkiyatı 2006'da gerçekleşti.

Ermenistan ile ilişkilere gelince, iki ülke arasındaki dengeler birçok dış politika konusundan etkilendi ve aynı zamanda Türk dış politikasını etkileyen bir konu oldu. Kuşkusuz geçmişten beri Türk dış politikasını meşgul etmekle birlikte soykırım tartışması Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından yeni bir boyut aldı. Türkiye'nin dış politikasında Ermenistan ile ilişkilerin yanında Ermeni diasporasının faaliyetleri esas sorunlu zemini teşkil etti. Diaspora için temel hedef, soykırımın dünyada tanınmasıydı. Bu çerçevede 24 Nisan tarihi yaklaştığında Türkiye'de özellikle ABD Başkanlarının konuşmalarında soykırım kelimesini kullanıp kullanmayacağı tartışma konusu oldu. Soykırım konusunun dünyadaki farklı parlamentolarca tanınması ve bu konuda Türkiye'ye yönelik eleştiri ve talepler günümüze kadar dış politikanın temel konularının başında yer alıyor.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Yugoslavya'nın dağılması Balkanlar'ı bir savaş alanına çevirdi. Türkiye, bu süreçte aktif bir dış politika izledi ve sürecin içinde

oldu. Balkan coğrafyasında yaşayan Türk kökenliler ve Müslümanlar Türkiye'yi önemli bir dayanak olarak gördü. Barışın sağlanması ve daha sonra da korunmasına yönelik de Türkiye sürekli takipçi ve yapıcı bir yaklaşım sergiledi.

1990'lı yıllarda en hızlı gelişme ve ilerleme, çok ağır yürüyen AB ile ilişkilerde yaşandı. 1993 Kopenhag Zirvesi ilk büyük adımı oluşturdu. Kopenhag Kriterleri, Ankara'nın iç politika gündeminin olmazsa olmazı oldu. 6 Mart 1995'te yaşanan bir diğer önemli gelişme ise Gümrük Birliği kararı alınması oldu. 12-13 Aralık 1997'de düzenlenen Lüksemburg Zirvesi'nde ise Türkiye'nin tam üyeliğe ehil olduğu teyit edildi. Son olarak 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de gerçekleşen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde Türkiye'nin aday ülke olması oybirliğiyle kabul edildi.

Yaklaşık 40 yıllık dönemi incelediğimizde Türkiye'nin dış politika bakımından ne kadar hassas ve kırılgan bir zeminde yürüdüğü görülebilir. Komşu olunan bölgeler ve uluslararası konjonktür dikkate alındığında durumu anlamak hiç de zor değildir. Mevcut sorunlar çözülemezken her dönemde yeni sorunlar Türkiye'nin karşısına çıkmıştır. Ne yazık ki her yeni sorun bir süre sonra eski olmakta ancak sonuç alınmamaktadır. Kuşkusuz sorunların yanında fırsatlar ve açılımlar da vardır. Hedef sorunları çözmek ya da en azından dondurmak, fırsatları ve olumlu havayı hızla ve etkin şekilde kullanabilmektir. Sınırlı alandaki büyük zaferler ve başarılar yerine, birçok alanda küçük adımlarla ama kalıcı şekilde ilerlemek çok daha önemlidir.

Doç. Dr. Ali Faik Demir, Galatasaray Üniversitesi

1969'da İstanbul'da doğan Ali Faik Demir Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra Ankara Üniversitesi S.B.F'de uluslararası ilişkiler bölümünde eğitim görmüştür. İstanbul Üniversitesi S.B.F'de başladığı siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler yüksek lisans programını 1994'de tamamlamıştır. Aynı üniversitedeki doktora eğitimi sırasında Paris IEP, EHSSS, INALCO, Strasbourg

ve Grenoble'da araştırmalarda bulunmuş ve 2000'de doktora derecesini almıştır. Ali Faik Demir, 1994'te Galatasaray Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Doçent olarak aynı kurumda çalışmaya devam eden Demir, Galatasaray Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Yardımcılığını 3 yıl yaptıktan sonra halen Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkan Yardımcılığı görevini sürdürmektedir. Lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde "Türk Dış Politikası", "Türkiye'de Siyasal Yaşam", "Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri", ve "Kafkasya ve Orta Asya'da Strateji" derslerini vermektedir. Uluslararası İlişkiler alanındaki çeşitli dergi ve yayınların danışma kurulu ve yayın kurullarında görev almaktadır. Demir'in bilimsel dergilerdeki makalelerinin yanında "Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya", "Türk Dış Politikasında Liderler", "şaman ve Türk Dünyası" ve "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-ABD İlişkilerinde Orta Doğu ve Lider Diplomasisi" adlı kitapları yayınlanmıştır.

Bu yazıya atıf için: Ali Faik Demir, "Türkiye'de DP'den AKP'ye Dış Politikada Değişenler ve Değişmeyenler", Çevrimiçi Yayın, 17 Kasım 2023, <https://www.uikpanorama.com/blog/2023/11/17/dpden-akpye/>

Telif@UIKPanorama. Çevrimiçi olarak yayımlanan yazıların tüm telif hakları Panorama dergisine aittir. Aksi belirtilmediği sürece, yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UIK, Global Akademi, Panorama Yayın Kurulu ile editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.